

Joc i cultura al poble valencià: dos textos dels segles XVII i XVIII

Andrés Payà Rico*

Resum

En aquest article presentem i realitzem un estudi previ sobre dos textos: el primer, una pragmàtica reial del segle XVII, l'autor de la qual és sant Joan de Ribera, i el segon, un romanç de cordell, de Carles Ros, escrit en el segle XVIII. Ambdós tenen en comú la seva temàtica (els jocs) i la localització (la ciutat de València), així com l'interès històric i educatiu per il·lustrar dos enfocaments i posicionaments distints sobre l'activitat lúdica: d'una banda, la prohibició i profilaxi moral, i de l'altra, l'interès folklòric i popular pels jocs infantils.

Paraules clau

jocs d'atzar, jocs infantils, història de l'educació valenciana

Recepció de l'original: 11 de juny de 2007

Acceptació: 17 de juliol de 2007

Fruit d'una recerca realitzada a la Biblioteca Valenciana, ens vam trobar amb uns textos que considerem molt valuosos des de l'òptica historicoeducativa, per la qual cosa els presentem ací, acompanyant-los d'una breu introducció i estudi previ. Els documents venen a reflectir un aspecte de la societat dels segles XVII i XVIII –en aquest cas, la del poble valencià–, com és el joc. La concepció que de l'activitat lúdica s'ha tingut en el transcurs dels segles ha estat molt diferent: ha passat de la prohibició i cautela amb la seua pràctica per profilaxi moral i font de vicis i ociositat (segle XVII); la recopilació, classificació, tipologia i recollida des d'un afany folklòricista (segle XVIII), fins arribar a la utilització pedagògica del joc per les seues virtuts educatives (segles XIX-XX). Els textos que a continuació mostrem són un bon exemple dels dos primers moments esmentats.

De començaments del segle XVII és el primer dels documents: *Pragmatica real feta y manada publicar per lo Illustrissimo y Excellentissimo Señor Don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia Archebisbe de Valencia, Virrey y Capita General per sa Magestat en la present Ciutat y Regne. Ab la qual se prohibexen los jochs de daus, carteta, y altres qualsevol de parar, y otorgar* (1603), del qual és autor sant Joan de Ribera, nomenat virrei i capità general per Felip III, i ahora responsable religiós i cap civil de la ciutat del Túria. En el terreny educatiu, a l'Arquebisbe de València, a més d'aplicar les reformes de Trento en la seua jurisdicció, se li atribueixen la fundació del Col·legi i Seminari del Corpus Christi per a la formació del clergat, com també

(*) Doctor en Pedagogia per la Universitat de València i professor del Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació en la mateixa universitat. Les seves investigacions i publicacions s'han centrat en l'ús de l'activitat lúdica en l'educació, com també en la història de l'educació valenciana. Adreça electrònica: andres.paya@uv.es

l'establiment al seu palau d'una escola per als fills dels nobles. Els testimonis escrits de l'època diuen que gràcies a ell va regnar la tranquil·litat a València, bo i administrant la justícia amb molta serenitat, i intentant eliminar la delinqüència i la violència que envoltaven la societat valenciana. Aquesta preocupació per la justícia i el manteniment de l'ordre moral a la ciutat el va portar a publicar la reial pragmàtica, amb la prohibició dels jocs d'atzar i apostes, que imposava una sanció detallada a tots aquells que els practicaven, observaven o participaven directament o indirectament.

El mateix any, també va dictar altres pragmàtiques reials per al manteniment de l'ordre, com ara la *Pragmatica real feta y manada publicar per lo Illustrissimo y Excellentissimo Señor Don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia Archebisbe de Valencia, Virrey y Capita General per sa Magestat en la present Ciutat y Regne sobre la manifestacio y registre de les persones forasteres*, o bé la *Pragmatica y Crida real sobre la reduccio y reformacio de les guardes dels drets Reals y de la Generalitat el present Regne feta per lo Illustrissimo y Excellentissimo Señor Don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia Archebisbe de Valencia, Virrey y Capita General per sa Magestat en la present Ciutat y Regne*, les quals es poden consultar també a la Biblioteca Valenciana.

La preocupació dels governants i les autoritats religioses pels nocius efectes dels jocs d'atzar (discussions, baralles, robatoris, violència, assassinats, etc.), venia ja del segle anterior i es va perllongar durant molts anys més. Bona prova que el cas valencià no era un succés aïllat, el trobem en la literatura pedagògica del segle *xvi* on, com ens assenyala Jaume Bantulà, el pare Covarrubias condemna, al seu llibre *Remedio de jugadores*, editat a Burgos el 1519, «el joc en excés, així com els jocs de cartes i de daus [que] són els que cal perseguir perquè sembren la discòrdia social i augmenten la cobdícia» (Bantulà, 2005, p. 138). Aquest mateix professor ens dóna més dades en un altre article sobre llibres o tractats dels segles *xvi* i *xvii*, on destaca «autors que volien convèncer que el joc era el pitjor de tots els vicis» (Bantulà, 2006, p. 236), com ara el *Libro de los daños que resultan del juego* (1599) d'Adrián de Castro, dedicat a un membre del Consell de sa Majestat i de la Inquisició; *Fiel desengaño contra la ociosidad y los juegos. Utilísimo, a los confesores, y penitentes, justicias y los demás, a cuyo cargo está limpiar de vagabundos, tahures y fulleros la República Cristiana* (1603), de Francisco Luque Faxardo, o *Los bienes del honesto trabajo y daños de la ociosidad* (1614), de Pedro de Guzmán.

Més avant, al segle *xviii*, trobem dos documents molt similars a la reial pragmàtica valenciana, la qual cosa ens demostra que aquest tipus de mesures coercitives fonamentades en la prohibició de l'activitat lúdica d'atzar eren prou comunes a la resta de l'Estat espanyol. Així, a Granada es publica la *Pragmática-sancion en fuerza de ley, prohibiendo los juegos de embite, suerte, y azar que se expresan, y declarando el modo de jugar los permitidos* (1771), i a Madrid la *Real Provision de los Señores del Consejo, por la qual se recuerda à las Chancillerías, Audiencias y Justicias del Reyno la Real Pragmática de seis de Octubre de mil setecientos setenta y uno, en que se prohibieron los juegos de envite, suerte y azar, y declaró el modo de jugar los permitidos: para que procedan su execucion con el mayor vigor y actividad en la forma que se expresa* (1786), que es poden consultar a la Biblioteca del Instituto Nacional de Educación Física, de la Universitat Politècnica de Madrid, com també el posterior, encara que igualment

interessant document *Observaciones sobre los juegos de naipes, y estragos que ocasiona el detestable vicio de los prohibidos justísimamente por el gobierno* (1807).

Per acabar amb la breu introducció a la pragmàtica reial valenciana, volem citar ací un altre valuós document estudiat en el seu dia per la professora Pilar Irureta-Goyena. Parlem del *Diccionario portátil de los Concilios, que contiene una suma de todos los Concilios Generales, Nacionales, Provinciales y Particulares, el motivo de su convocación, sus decisiones sobre el Dogma ó la Disciplina...* (1772), de Pons Agustín Alletz, revisat i ampliat per Antonio Pérez de Soto (Irureta-Goyena, 2000, pp. 79-84). A la pàgina 338 d'aquest diccionari es fa una relació dels jocs prohibits (on als esmentats jocs d'atzar, s'afegeixen altres com el de la pilota, mallo o baló), amb els motius de prohibició i les referències a les fonts, on sota l'entrada «Juegos de suerte» es poden llegir les advertències següents per als eclesiàstics:

«Juegos de suerte (los) están prohibidos a los Eclesiásticos. Que los Clérigos, dice Cánon, Clerici, de vita, & hon. Clerici, no jueguen a los dados, ni á otros de esta especie, y que ni aun los vean jugar. Que los Obispos, dice el Cánon Episcopus, dist. 3, los Presbíteros, y los Diáconos que juegan a juegos de suerte, se abstengan de jugarlos, ó que sean condenados. Este mismo Cánon se ha renovado por el Concilio de Trento...

Los juegos en público se prohíben también a los Eclesiásticos. Que los Clérigos, dice un Concilio de Sens, año 1528, Can. 25, no jueguen en público; v. gr. Al mallo, a la pelota, y principalmente con seglars. El primer Concilio de Milán prohíbe lo mismo a los Clérigos; y añade también el juego del Balon, y generalmente todos los juegos en que pueden servir de escándalo a los Seculares, porque son contrarios a la decencia que deben guardar los Eclesiásticos: pero les permite obstante jugar a semejantes juegos, como no lo hagan en público, ni jueguen cantidades considerables.»

«Los juegos de suertes, y tabernas se prohíben á los Clérigos. Conc. de Soissons, año 1456, Regl. 3.»

D'altra banda, el segon dels textos que ací recollim és del segle XVIII, per bé que no es coneix la data exacta de la seva composició, tot i que a la vista de la resta de publicacions similars el podem situar entre els anys 1730 i 1760. Aquest text està dividit en dues parts, els títols de les quals són «Romanç nou, curios, y entretingut, hon es referixen els jochs, entreteniments, è invencions, que els gichs de Valencia eixerxiten en lo transcurs del any, per els carrers, y places de la Ciutat, generals, sens guardar orde,jà de nit,jà de dia, y mes en la nit, quant fà Lunèta» (primera part), i «Prosequix lo assumpt dels jochs dels gichs especials, com vorà el curiòs» (segona part).

L'autor n'és Carles Ros i Hebrera, nascut a València en 1703, on va viure fins 1773, escriptor i notari de professió, com també defensor i propagador apassionat de la llengua catalana, fins a ser considerat precursor del renaixement literari valencià. La seva producció escrita abasta obres apològiques, gramaticals i vocabularis¹, manuals de formularis notariais², i també nombrosos col·loquis i romanços, rics en expressions folklòriques i populars, com és el cas del document que presentem.

Per romanç, el *Diccionari de la llengua catalana* defineix la «narració de fets generals o atribuïts a personatges concrets, d'ample predicament entre la gran massa

-
- (1) Entre altres: Ràro diccionari valenciàno-castellano, ùnic, y singular de vòzes monosílabas (1764); Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano (1734); Tratat de adages y refranys valencians y practica: pera escriure ab perfecció la lengua valenciana (1736); Practica de orthographia para los dos idiomas castellano y valenciano (1732); Correccion de vozes y phrases que el vulgo, u comun de Valencia usa, o ha introducido hablando... en su materno idioma (1771); Qualidades y blasones de la lengua valenciana» (s/d).
- (2) Per exemple: Breves instrucciones en practica para los escrivanos de las poblaciones de este Reyno de Valencia, que asisten a los Ayuntamientos, u Alcaldes legos (1753).

social, que la rep per conducte oral o imprès»³. El tipus d'escrits, però, al qual pertany el text de Carles Ros són coneguts més popularment per romanç de cordell, i reben aquest nom perquè es penjaven de cordells en les parades dels carrers amb unes canyetes (Mendoza Díaz-Maroto, 2001, p. 25). Als romanços de cordell dipositats a la Biblioteca Valenciana, es va apropar amb anterioritat la professora Lucienne Domergue, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail, estudiosa de la relació entre aquests textos i l'enfocament de la història valenciana (Domergue, 1996, pp. 271-284), que va fer un conjunt d'observacions sobre l'estructura formal i lingüística del romanç de cordell valencià.

Aquestes obres tenien una àmplia repercussió popular i anaven dirigides a un públic d'exigències artístiques tan escasses com els seus diners (Caro Baroja, 1969, p. 21). Altres característiques del romanç de cordell, a banda del baix nivell estètic dels seus continguts, la barator i la mala qualitat dels seus continents dirigits als poc lletrats, era la seua difusió, a càrrec de venedors ambulants que sovint eren cecs.

El segle XVIII, a finals de l'Antic Règim, és quan es va cultivar més la literatura de cordell (García de Rentería, 1983, p. 41), amb un augment del consum d'aquest tipus d'infra-literatura –com alguns l'han anomenada–, d'una manera especial a llocs com València, on es multiplicaven en aqueixa data els editors i impressions de qualsevol tipus. Malgrat això, la major part dels il·lustrats van rebutjar aquests escrits, com recorda José Somoza en l'article «Carta contra el abuso de la imprenta en España cuando no había libertad de imprenta», on els qualificava de «peste asquerosa e incurable» (Somoza, 1842, pp. 156-160), però reconeixent també que es tractaven en moltes ocasions del fonament de l'educació del poble, cosa que cal destacar per les implicacions pedagògiques i de difusió popular que tenien.

Aquest tipus de text utilitzava un valencià parlat i tosc, si bé mesclat amb el castellà en cursives, no atribuïble a l'adulteració inconscient d'un bilingüe, sinó com a recurs intencional per donar-li més versemblança. Són octosíl·labs de romanç amb assonància als versos parells, amb dos parts, de huit pàgines i distribuïts en dues columnes.

Com hem dit, la producció de romanços de cordell de Carles Ros és molt prolífica. La persona interessada en la matèria hi pot trobar més de vint-i-cinc als fons de la Biblioteca Valenciana. A banda del que reproduïm a continuació, els romanços de cordell de Ros, es poden agrupar en diferents tipus:

- Folklòrics, festius i de reculls de tradicions valencianes: *Coloqui nou, gracios, y entretingut, hon se referixen les Festes celebrades en la Ciutat de Valencia, a la Proclamació de son Rey, y senyor, nostron Fernando Sext ... en los dies 19, 20, y 21, Dagost* (1746); *Coloqui nou, curios y entretingut, hon se referixen la explicació de les Dances, Mysteris Aguiles, y altres coses exquisites, tocants a la gran Festa del Corpus que fa en Valencia* (1772).
- Sobre dones, festejar i relacions de parella: *Coloqui nou molt gracios y entretingut, hon se referixen al peu de la lletra totes les cosetes que dehuen previndre les señoretas abans de parir, sujeccio que han de tendre al marit, y atres circumstancies que han de guardar les casades (s/d); Coloqui nou molt*

(3) *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 3a ed.

curios y entretengut pera lo desfres de les Carnistoltes: en que un llaurador ab tota politica explica seriament a una dama el seu amor, y la demana per muller en grans termens y cortesia / compost per un insigne llaurador, doctor de seca, letor chubilat ... y la millor ma pera empeltar els abres (s/d); Rahonament, y coloqui nou, hon se reciten les fatigues, y treballs que passen los casats, curts de havers: declarant quant y a quina etat se poden casar los pobres, que perals richs tota hora es bona (s/d); Rahonament y coloqui nou en lo qual un Llaurador li declara son amor a una dama chispera, procurant per molts camins el llograrla per muller, també li dona conte y raó de un festech que tingué en lo seu poble de Alfajar en la filla del Alcalde, y el raro motiu per que es desfeu (1752).

- Còmics per alleugerir les penúries econòmiques: *Romans y coloqui nou, pera diuertir el humor y desterrar la melancolia, ya que no tenim dines, en que es declaren les penes, y treballs dels pobres festechans, tot cert y verdeder, com ho voran si donen tres parpallols, o tres dines, si no ho entenen (1742); Romanç nou hon se reciten los treballs de la gent pobra, per lo càres que shan possat en València totes les coses y en especial lo menjatiu de modo que hui costa el viure mes afansy (1763).*
- Amb temàtica gastronòmica: *Coloqui nou de un llaurador que tenia sempre gran fam, en que se va contant els pasos que li han pasat, y el desafiú que tingué en un castellano, que tenia fama de menchador, de Vicente Menchapá (s/d); Coloqui nou y entretegut, pera riure y pasar lo temps, despues de la pancha plena, y no de palla de faves ni safanories: ahon se referix un cas molt graciós, que pasá en un Poble, com ho vorá el curiós letor» (s/d).*

Per acabar, volem esbossar molt breument alguns trets de contingut del romanç sobre els jocs que estem prologant, sense voler entrar massa en detall perquè siga el lector qui vaja descobrint i sorprenent-se a mesura que avance en la seua personal interpretació del text. No obstant, volem indicar la tipologia que fa Carles Ros dels jocs que observa que practiquen els xiquets i les xiquetes valencianes, i els podem classificar en jocs d'acció, jocs dansats i de rogle propis del Segle d'Or, com també jocs propis de festes anuals (carnestoltes, Setmana Santa, Nadal, etc.).

Sobre el particular, Ana Pelegrín va estudiar les característiques d'aquest romanç (Pelegrín, 2000, pp. 41-43), i hi va identificar les activitats lúdiques que apareixen al text segons la seua denominació (en paraula clau en cursiva o en castellà); els participants (xics, xiques, grans, petits); la funció o com es juga (l'acció del joc, eines o utensilis necessaris); l'espai on es juga (places, carrers, en terra), i quan es juga (per carnestoltes, Nadal, estiu). A més, l'autor va establir una relació amb el lector, mitjançant un diàleg intercalat entre els versos on explicita els seus sentiments (cansament, alegria, sorpresa, etc.), com també les dificultats que es va trobant en la redacció del romanç (rima, oblit, confusions, etc.), la qual cosa fa més propera i amena la lectura, trencant amb el que podia haver estat una mera relació dels jocs sense més.

Així doncs, deixem al lector amb els textos esmentats, tot desitjant que disfruten tant amb la seua pausada i minuciosa observació com ho hem fet nosaltres, i convidant-los a descobrir una part tan important de la cultura de tots els pobles com és el joc, i poder apropar-se d'aquesta manera a la societat o poble valencià dels segles XVII i XVIII.

Text número 1

Pragmatica real feta y manada publicar per lo illustrissimo y excellentissimo Señor Don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia Archebisbe de Valencia, Virrey y Capita General per sa Magestat en la present Ciutat y Regne. Ab la qual se prohibexen los jochs de daus, carteta, y altres qualsevol de parar, y otorgar.

Venense en casa de Gabriel Hernandez llibrer de sa Excellencia, a la Correjeria vella junt a S.Thecla.

[canvi de pàgina a l'original]

Ara ojats, queus notifiquen y fan saber de part de la S. C. R. Magestat, E per aquella

De part del Illustrissimo, y Excellentissimo senyor don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia, Archebisbe de València, Lloctinent y Capita General en la present Ciutat y Regne. Que jatsia ab diverses Reals Pragmatiques manades publicar per nostres predecessors, ab imposicio de moltes penes, estiga prohibit lo joch de daus y naips: empero per quant de alguns anys a esta part se ha frequentat y frequenta en gran manera en la present ciutat y regne lo dit joch reprovat de daus, y se haja inventat lo joch de la carteta, y altres jochs que vulgarment se diuhen de otorgar y parar, a semblança de dit joch reprovat de daus: dehon se han seguit y segueixen grans e intolerables danys, aixi de destruirse les persones que als tals jochs juguen, perden ses haziendes, y venint a total ruyna y destruycio, en gran dany y perjuy de la cosa publica, y dels poblats en aquella; com tambe per les moltes blasfemies, juramèts, y altres offenses de nostre Senyor Deu que jugàt als dits jochs per los jugadors y miradors se cometen. De hon moltes vegades se segueixen bregues, questions, nafres, e homicidis: e no res meyns les cases hon se sostenen los dits jochs, e tafureries son escoles del dimoni, y de malair a Deu omnipotent. Perço sa Excellència sens novacio, ne derogacio de altres qualsevol Pragmatiques y penes en aquelles imposades, ans be a major corroboracio y augment de aquelles, desijant obviar y prevenir tots los desus dits danys, y altres q de aquells se podrien seguir: Ab vot y parer dels Magnífichs Regent la Real Càcelleria, y Doctors del Real Còsell Criminal, Proveheix, ordena, y mana, que ninguna persona de qualsevol estat, preeminen-

[canvi de pàgina a l'original]

minencia, o condicio que sia, no gose, ni presumeixca tenir, ni sostenir publicament, ni secreta en ses cases e habitacions, ni en altres possessions, ni horts, joch de daus, ni de la carteta, ni de altre algu de parar y otorgar: aixi trahent taulatge, com sense aquell. Sots pena per la primera vegada de cinquanta lliures, applicadores lo terç al acusador, o prenedor, encara que sia official Real; e los dos terços als cofrens Reals de sa Magestat, e de un any de desterro de la present ciutat y regne; y que les portes, taules, cadires y banchs de les cases y parts ahò se jugara als dits jochs, o qualsevol de aquells, sien cremades. Y si la dita pena pecuniaria pagar no podran, si es home honrrat, y que goze de privilegi militar, estiga pres en un castell, o en altra part ahon

sa Excellencia senyalara per temps de un any, ultra del dit desterro. E Si es persona blebeya, encorrega en pena de cent açots. E los jugadors que als dits jochs, o qualsevol de aquells jugaran, encorreguen en pena de vint y cinch lliures, applicadores com esta dit desus, y de estar en la preso per temps de dos mesos precisos. E si seran persones plebeyes, ultra de la dita pena pecuniaria en pena de un any de desterro de la present Ciutat y son terme: y los miradors encorreguen en pena de un mes de preso. E per la segona vegada encorreguen tambe tots los desus dits respectivament en les mateixes penes, y en altres majors, a arbitre de sa Excellència y Real Còsell Crimianal reservades. E no res menys proveheix, ordena, y mana, que sia haguda per prova llegal, tostemps y quant en una casa, hort, o habitacio seran trobats dos, o mes, los quals se prove esser persones infamades de jugadors dels dits jochs: trobantse tambe en dites parts algun vestigi, preparatori, o senyal de jugar, o haverse jugat; com es trobant daus, o cartes, o altres instruments aptes pera jugar, o habitacio a hora sospitosa se trobas tancada, ahò los dits dos, o mes infamats de jugar estaran; y atesa tambe la calitat de la per-

[canvi de pàgina a l'original]

la persona del amo de dita casa, hort, o habitacio hon seran aquells atrobats. E perque ignorancia no puga ser allegada, mana sa Excellencia fer y publicar la present publica Crida Real en la present Ciutat y Regne, y llochcs acostumats de aquella.

El Patriarca Arçob. de Valen.

V. Banyatos Regens:

V. Don Raymundus Sans,
locumtenens Gen. Thesau.

V. Leo.

V. Pascual.

V. Guardiola Fisci

Aduoc.

Franciscus Paulus Alreus

Diex. mensis Septembris, Anno M. DC. tertio, Retulit Pere Pi trompeta Real y publich de la present ciutat de Valencia, ell dit dia haver publicat la present publica Real Crida en la dita ciutat de Valencia, y llochcs acostumats de aquella, ab trompetes y tabals, segons es costum y practica.

Carles Scriba Regestri.

Text número 2

Romanç nou, curios, y entretingut, hon es referixen els jochs, entreteniments, è invencions, que els gichs de Valencia eixerciten en lo transcurs del any, per els carrers, y places de la Ciutat, generals, sens guardar orde, jà de nit, jà de dia, y mes en la nit, quant fà Luneta.

Primera part

Ara và, senyor Basilio,
 à vostè tinch de possar,
 per cap de la processò,
 puix de ella es lo Capità;
 Vinga ençà lo sò Bartholo;
 jà que es tan aficionat
 à cantar nous romancets;
 y este podrà decorar;
 Lo sò Tonèt assistixcam;
 aquell simple enamorat,
 que fà unes difinicions
 al amor, com del seu cap;
 Puix si estaguès lo Chaldèu;
 ab sa pipèta pipant, que
 que no es sabè com li dien;
 ni si era Moro, ù Christia.
 Pauèt lo Polaco falta,
 que este en posarse à giular,
 arplegava mes gent,
 que Abelles tè un colmenar.
 Soriano lo Foguerèr
 en estos aurà de entrar,
 perque ell sense to, ni so,
 dos hores està parlant.
 Del millor ja molvidava,
 aquell benaventurat,
 Mauricio, bona Babieca!
 que en tot era desastrat.
 Y Mosca? miren quin altre!
 Perèt lo del Hospital,
 èste es simple de naixensa,
 dichòs per tal qualitat.
 Tambè combide à Bocasa;
 que quant la maixquera fà,

la partera, ò la Comate,
 molta gent lo està escoltant.
 Tots estos me han de assistir,
 y poden formar un ball,
 mentres ouen els versèts
 dels jochs dels gichs Valencians.
 Y aixi suposta la idèa,
 escomençarè à narrar
 la tiramenga dels jochs:
 tinguen conte, que ara vàn;
 Juguen à la *bona mel*,
 à *primera sin tocar*,
 à *carreguèta de pebre*,
 à *corretjèta amagar*,
 a *olles, olles, Sanct Miquel*,
 à *la rum rum*, joch gallart,
 à *pam, y chulla*; à *la faba*;
trico trico, trico tràs,
 que concluix este joch,
quantos dedos hay detràs?
 à *està el diablet en casa?*
visol, à *eixabega và*.
Frayles, Frayles del Convento,
peus peus, conills amagar,
 à *la gallinèta cega*,
 al *olla*, al *pobre Soldat*,
 à *sapo quedo*, à *sentilla*;
 estos dos son jochs cansats;
 à hu que es diu, *çabateta*
vè, y çabateta và;
 per mes senyes que finix,
çabata de cordovà;
 a la *Luneta*, a la *anguila*,
 també a *Moros*, y *Christians*,

als Lobets, als conillets,
 y als canters solen jugar;
 també al joch *de tres en ralla*;
 quant els passa per lo cap;
 à la *Campana*, à *Perico*
Redondo, à *donde và?*
Don Juan de las Cavanillas,
 que es en giques mes usat;
 al *çapateado*, à la *rata*,
 à *Reys*, y *Vogins*; à *pà*,
 y *formatge*, *bon viatge*,
borinot, *la mola* (ay tall!)
 també la *pilota* entra
 junta entre els jochs generals,
 puix tot lany voran als gichs
 ab sa pilotèta en mà,
Perotèt, *quin hora es?*
 así gran rumiatje fan;
 à la *vella reguinyosa*
tirali coça (ay espay!)
 à *toma la lança padre*
 (no sè de hon tans jochs me trach)
torradèta avellanèta;
 este joch no es practicat,
 com lo de la *galerèta*,
 que rara volta es voràn;
 à
 à *trenca la mola*, ò *trenca*
lo martell, vè à rematar:
remolino, *remolino*,
 y es van els gichs abraçant;
falta Judes pisiqanya
 (este es antich com els nabs)
 fan els coloms, y falcò,
 perque no han de estar parats;
 à *pedrèta de or*, ò *anell*,
 que estos dos noms li han possat;
 à la *coix*, à *besacul*
de quatre (tots eixirà)
finsa quina paret toques?
 que un gich và ab els ulls tapats,

aquí vengo la Condesa,
de les giques lo han furtat;
vellèta, *vellèta sorda*,
 que à pedrades vè à acabar;
 lo joch de les *cinch pedrètes*,
 per poch no se ma escapat;
 juguen també à *çarambeque*,
 à *fruits*, joch de endevinar,
 à *sombretet daball cama*
 (qui de aquest joch no es riurà!)
 que es respòn: *passa galana*,
pluma, y *tintero* (bo và)
 à *camacuch*, à la *una*
le dava la mula (jà
 pera versar tant de joch
 pareix mencontre apretat)
 lo de *parixca la gata*,
 así aurè de acomodar,
 junt en *pilarets de foch*,
 perque em falten assonants;
 als *orguens*, à *toca roig*,
 y la *roda del Cel* fan,
Mariquita uno (ay joch!
 yo men contre molt torbat!)
 à *tres*, y *cabeçoleta*.
Jordi Mordi (aço es sobrat)
 també à la *tonya*, *peonça*,
 la *tortuga*, (masa ni ha)
bola, *bola pardalet*
 (estich confús quant mes và)
quien se ha comido la carne
de la olla? en Castellà;
 les *gallinetes*, als *lladres*,
 la *monèta* (aço và mail!)
cachamones, *prim*, ò *gros?*
 (bè es menester prim filar!)
 à *primera*, ò à *segona?*
 (pareix estich dins de un fanch!)
 als *Belluters*, als *Oficis*
 (molt me cosetn de versar!)
quin ofici li darèm

à *la Merisolda*? (và
 un dihuitè, y que mencalle;
 sens poder passar abant?)
 al *pontèt à cama*, y *fosa*
 (per cert estich en treball)
 contrafan també als tenders
 (els gichs son desatinats)
 fan uns *pesos de torontjes*,
 ò *limes*, pera pesar;
 juguen à *la Meliquina*,
Padre uno, à *como và*,
 diuen, *el trigo en la plaza*
 la *rema*, à *tèquetelar*,
per hon bola? per la escola
 (yo casi estich com à falt)
 també juguen à *gepèta*,
 y à mil invencions de cap;
 que tot no podrè previndreu;
 encara que fos Galvàn,
 à *toch, toch, qui es? Sanct Pere*,
 y *Sanct Pau*, què demanau?
 una *poca de cebada*,
 dihuen, *pera quants cavalls?*
pera dos, y li responen
 un punt mes del demanat,
 que
 que es: *prengaune pera tres*,
 y à ell mateix lay fan triar,
 la *tusa cascaramusa*,
 del *perrico del mear*
 (este juguèt es graciòs)
barbes, barbes, triquitrach.
 Altres voltes també els gichs
 els *Mestres de Escola* fan,
 à vegades la *Josticia*,
 y als *Alguacils* contrafan;
 als Sancts moltes *processons*;
 ab *enramades*, y *Altars*,
 també els *Soldats* de la guerra,

y es dividixen à parts,
 fent sos abanços, y encontres,
 fins anarse rechaçant.
 Estos en fi, son els jochs
 que dels gichs he arreplegat,
 y si acàs men deixe alguns,
 no meu han de tindre à mal,
 perque com no tenen orde,
 algù sen aurà escapat.
 Y Carlos Ròs dona fi,
 asi dels jochs generals,
 que après en la part segona
 tratarà dels especials.

Decimes.

Ab treball, y aplicaciò
 que en molts dies he tengùt;
 arreplegar he pogùt
 de jochs tanta processò;
 Tambè es forçòs diga yo,
 y que al Letor li avertixca;
 en la flor après nom ixca,
 quan llixca lo Romancèt,
 si acàs falta algun juguèt,
 puix al marge lo añadixca.

Lo discret que ab reflexiò
 llegirà mos Romancèts,
 dirà, que ben versadèts
 estàn, y de diversió;
 mes necio aurà, sens rahò;
 que tan sols per mocegar,
 no els deixe de censurar,
 y tal volta (bè ho puch dir)
 lo tal, ni els sabrà llegir,
 ni vers compondre, açò es clar.
 Fl.

Prosequix lo assumpt dels jochs dels gichs especials, com vorà el curiòs.

Segona part

Ja saben com enpeñat
estich en la part primera
de prosequir tots els jochs
dels nostres gichs de Valencia;
y així es molt forçòs cumpliro,
sens possar gens de perèa,
puix sí ho passàra per alt,
els gichs formarien queixa.
Lo Romanç antecedent
và fer dels jochs, que sens regla
juguen de nit, y de dia
(que fonch una bona idea)
y segons duch entre celles,
no ha de ser res menys aquesta
que componch dels especials;
puix ha de causar bulleta.
Passada que es de Nadal
la tan celebrada Festa,
que han quedat tots els giquets
sens diners en la bolseta,
puix plena de vent la tenen,
com boltjaca de Poeta,
tornen à usar la *escampilla*,
y trauen altra moneda
de cartes, que son les *mones*,
entretenintse bè en ella,
al joch del *buf*, al *rinquet*,
ò al de la *taba*, ò *tabèta*,
après
après entren les *miloches*,
y lo *pich*, ò *bol* es deixa:
en aço les Carnistoltes
assomen à tota apressa;
possen *cagales*, que diuen;
ab una estopada encessa,
al cap de les pobres dones;
que les cremen la mollera;

tambè *mesures de pasta*,
ò un *guant* clavat a una verga,
tocant per darrere al muscle
al home, al vell ò à la vella,
pegantlos una guantada
à la cara, ò à la orella;
estufadorèts de caña,
ò de llanda una *bombeta*;
tirant en aço aygua bruta,
perque ells non gasten de neta;
claven també *ferradures*
de cavall, de burro, ù de egua,
en terra, si no un *bolsillo*,
quant no, una *falsa peseta*,
y al qui aço vol agafar
lo ahuquen de tal manera;
que envergonyt pera temps
lo pobre, ò la pobra es queda;
els dies de Carnistoltes
fan els gichs la *maixquerèta*;
y lo colp de les *miloches*
entra après en la Quaresma;
en estànt à la mitat,
lo joch del *sambori reyna*;
juguen també al *caragol*,
que al joch del *sambori* sembla.
Lo gran Dumentge de Rams
busquen fulles de *palmera*,
ò de *llorèr*, y fan creus,
clavantles en la muntera;
lo Dilluns Sanct *monuments*;
acaptan una *abulleta*
à les dones, mes als homens
per un dineret sels prega;
après van eixint les *maçes*;
que fi à una porta la plega
vella, ò està mig rompuda,

li fan saltar una llença;
 juguen à *tecum mantecum*,
 que es una vista tremenda;
 de aquest joch resulten riñes,
 que acaben à pedra seca:
 els gichs mes gicorrotèts,
 per careixer de forceta,
 trauen *carranchs*, y *batçoles*;
 fent la ronca musiqueta:
 lo Disapte Sanct tots busquen
 qui els regale una *moneta*,
 lo menys que tinga dos hous;
 y si quatre, mes alegra:
 à Pasqua ballen la *trompa*,
 fins que lo *trompellot entra*;
 y també à la *encreuellada*,
 à *abulles*, ó la *terreta*;
 après entre el *molinet*
 (joch es de corre gudeta)
 per altre nom *rodamonte*,
 puix roda la vandereta:
 si em descuide un poch no posse
 lo joch de la *galocheta*,
 que es practica, us, y costum
 (segons em và dir ma abuela)
 per lo mes de Març jugarlo
 (y em donà la rahò ella)
 puix este mes lo Laurò,
 com já vè la Primavera,
 esporga els arbres, y parres;
 pera que broten apressa,
 y de un trocèt de sarment
 fan els gichs la *galocheta*,
 clavantli dos, ò tres plomes
 que es fusta fofa, y llaugera;
 mes si alguns gichs fora temps
 juguen aquest joch sens regla,
 tal volta serà la causa
 per no aver qui els la diguera;
 y
 y aixi fills meus já sabeu

este joch quant se escomença;
 Als ultims del mes de Abril
 (què bona notícia esta!)
 ò en Maig, que asi nom detinch,
 poch mes, ò menys, quant aplega,
 solen escurar les cequies,
 y de la argila que queda
 per alguns carrers, ò places;
 cada gich un pilot plega,
 entretenintse bè en ell,
 tirantlo en terra, ò arena;
 y uns diuen: *quien me responde?*
 (ço es cosa salandoneta)
 altres: *la hija del Conde*
 (sens nomenar la Condesa)
 y altres rahons que els gichs saben,
 que mon tinter les conserva.
 En vindre el mes de Maig, juguen
 à *pà*, y *galtò* (bona idea!)
 après en lo mateix mes
 escomença la cacera
 de *oronètes*, y *piulètes*,
 que està la gent torbadèta;
 y també al joch de *tou tou*
 à la segona Pasqueta.
 En Juny vè dels *teuladins*
 aquella gran niuadeta,
 puix à cada gich voràn
 (ay cosa de mes bulleta!)
 ab son bon *teuladinèt*,
 sia masclet, ò femella.
 En Juliol busquen *grills*,
 y els claven ab sa grillera;
 ells repàren que en tot lany
 han de estar sense faena,
 puix tenen dos jochs comuns,
 que à tota hora bè els aplega,
 com son la *pilota*, y *bou*,
 que tot gich molt bè toretja;
 y quant mes al *bou* li peguen,
 ab tota forma, y manera,

es après dels Bous Reals,
que els mes anys fan en València;
puix dura prop de huit dies,
y encara que nou diguera,
que els gichs dos astes de Bou
claven ab una taulèta,
possant damunt un surèt,
y encaixen la galocheta;
toquen à matar lo Bou,
algun gich també eixarrèta;
per fi, quanta cerimonia
en un Corro Real es vetja.
En estàn dins de Nobembre
lo *pich*, ò *bol* se escomença;
y à les festes de Nadal
vè la matjor tiramenga
dels jochs que falten del any;
tinguen conte quejà entra.
Estes festes, que ab plaer
tot lo mon gustòs celèbra,
als gichs no hia hom quels rixga;
que estàn fets una centella,
ho causen els dinerèts,
per lo costùm de la estrena;
ells à molts grans fan vergonya;
amostrantlos la jameta,
puix mes de quatre casats
diràn: rahò tè el Poeta.
Juguen à Nadal al *auca*,
al *oca*, à la *coladeta*;
tambè à *castellèts semporten*;
al joch de la *venturèta*,
à *par*, ó *senar*, que es joch;
segons es veu, de Castella;
altres planten *dinerèts*
en terra, y en la *tellèta*
els tiren, ò en *avellanes*;
altres à la *barcelleta*,
la *porguerada*, al *clòtet*;
la *taba*, à la *munterèta*;
altres en dos, ò tres *tabes*;

y encara que mes ni haguera;
lmi-
imitant al joch dels daus;
al *rinquèt*, à la *montjeta*,
al *tangano*, à la *patusca*,
al *buf*, al *pam*, à la *ungleta*,
al *quincèt*, à *cap*, ò *creu*
(tot ix en esta vereda)
al *rinquèt giquèt*, que diuen,
puix hià pera tot moneda:
à estos jochs també entre lany,
lo qui tè pallochs els pega.
Els gichs en aquestos dies,
per celebrar bè la festa,
no volen eixir de casa
de nit, ni en tal cosa es pensa,
puix com tenen dinerèts,
estàn ab gran altanera,
y juguen dins de les cases
al *cacho*, à la *flor*, que apressa
volen lo mon acabar,
embidant à la tremenda.
Home algù els pot replicar,
si sols acachar la orella,
que la gent jove estos dies
està molt orgullosèta,
y si els repliquen als gichs,
responen plens de furieta;
và un sisò? y el pobre gran
calla, puix sa faltriquera
no consentix tirar llargues,
y està la dels gichs que peta.
Els jovenèts estos dies
fan lladriola, ò caixeta,
no poden dormir de basques,
tota la gent desbarietja,
uns demanen à sa mare,
à com es vèn la jelea?
altres: quant val una lliura
dels torronèts de canella?
altres diuen à sa tia:

quant costarà una capeta?
y gich hià que comprar vol
una barca en la Albufera;
alguns se informen, si al any
deu sous faràn molta renta?,
puix volen posar à cambi
els dinerèts de la estrena;
altres pregunten els preus
de robes de llana, ò seda;
puix per quatre palloquèts
que tenen en sa bolseta,
els pareix han de arrambar
tot quant es vèn en Valencia.
Si tostem fora Nadal,
no avia mes India que esta;
dich pera els gichs, q à molts grans;
de esta India prou els pena.
Yo sè un fadri molt visible,
que li diuen (calla llengua,
quel nom no es precis possarlo;

eixe pensament refrena)
y estes festes tan alegres,
les và passar ab tristeia,
puix tan sols tres dinerèts
tinguè en la sua bolseta;
per cert fonch brava desdicha!
lo tal seria Poeta.
Passades que son les festes,
tota la gent sasossega,
y com queden sens diners,
sen tornen à la tarea
del *pich*, ò *bol*, ò *escampilla*,
com en lo Romanç se expressa.
Y asi carissim Letor,
concluida està la idea
de Carlos Ròs, quel perdone
de tots els erros, et prega.

FI

Referències

- Bantulà, J. (2005) «El joc popular i tradicional als segles XVI i XVII: revisió des d'una perspectiva taxonòmica». *Educació i Història* (Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana), 8, pp. 134-146.
- (2006) «La introducció de jocs populars i tradicionals en l'educació escolar dels infants». *Temps d'Educació* (Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona), 30, pp. 235-247.
- Caro Baroja, J. (1969) *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Madrid, Revista de Occidente.
- Domergue, L. (1996) «El romance de cordel y la historia vista desde Valencia (1795-1802)», a Álvarez Barrientos, J.; Checha Beltrán, J. [coord.] *El siglo que llaman ilustrado*. Madrid, CSIC, pp. 271-284.
- García de Rentería, M.C. (1983) *Literaturas marginadas*. Madrid, Playor.
- Irureta-Goyena, P. (2000) «El juego fuera del juego», a Irureta-Goyena, P. [coord.] *El juego en el libro antiguo*. Madrid, INEF Madrid, Universidad Politécnica de Madrid, pp. 78-95.
- Mendoza Díaz-Maroto, F. (2001) *Panorama de la literatura de cordel española*. Madrid, Ollero & Ramos.
- Payà Rico, A. (2007) «El juego como recurso de educación moral y cívico-social» *Revista de Ciencias de la Educación* (Madrid, Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación), 209, pp. 75-100.
- (2007) *La actividad lúdica en la historia de la educación española contemporánea*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València (CD).
- Pelegrín, A. (2000) «Juego de aldeas y de la niñez en textos hispánicos (1510-1820)», a Irureta-Goyena, P. [coord.] *El juego en el libro antiguo*. Madrid, INEF Madrid, Universidad Politécnica de Madrid, pp. 41-43.
- Somoza, J. (1842) *Obras en verso y prosa*, Madrid, Imprenta de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

Juego y cultura del pueblo valenciano: dos textos de los siglos XVII y XVIII

Resumen: En este artículo presentamos y realizamos un estudio previo sobre dos textos: el primero, una pragmática real del s. XVII, cuyo autor es san Juan de Ribera, y el segundo, un romance de cordel, de Carlos Ros, escrito en el s. XVIII. Ambos tienen en común su temática (los juegos) y la localización (la ciudad de Valencia), así como el interés histórico y educativo por ilustrar dos enfoques y posicionamientos distintos sobre la actividad lúdica: la prohibición y profilaxis moral de un lado, y el interés folklórico y popular por los juegos infantiles, de otro.

Palabras clave: juegos de azar, juegos infantiles, historia de la educación valenciana

Jeu et culture du peuple valencien : deux textes des XVIIe et XVIIIe siècles

Résumé: Dans cet article, nous présentons et nous réalisons une étude préalable sur deux textes : le premier est une pragmatique royale du XVIIe siècle, dont l'auteur est Juan de Ribera, et le second, un *romance de cordel*, c'est-à-dire un roman populaire, de Carlos Ros, écrit au XVIIIe. Les deux ont en commun la thématique (les jeux) et la localisation (la ville de Valence, en Espagne), ainsi que l'intérêt historique et éducatif pour illustrer deux visions et deux positionnements distincts quant à l'activité ludique : la prohibition et la prophylaxie morales d'un côté, et l'intérêt folklorique et populaire pour les jeux infantiles, de l'autre.

Mots clés : jeux de hasard, jeux infantiles, histoire de l'éducation valencienne

Game and Culture among the People of Valencia (Spain): Two Texts from the Seventeenth and Eighteenth Centuries

Abstract: This article shows a preliminary study about two texts. The first one is a XVII century royal decree (*Pragmática Real*) written by San Juan de Ribera and the second one is a XVIII century popular romance (*Romance de Cordel*) written by Carlos Ros. Both articles share subjects (the game) and location (Valencia). They also coincide in their historical and educative interest in showing two different approaches of the play activity: the moral prophylaxis and prohibition on one hand, and the folk interest towards children's games on the other.

Key words: games of chance, children's games, Valencian History of Education.